

Den svaga staten göder den starkes rätt

Svenska Dagbladet den 5 juli 2018

Det finns uppfattningar både till höger och vänster om att befolkningens frihet bara kan blomstra om staten är svag. Men i en rad nya böcker har man vänt på resonemanget för att hävda att det just är i den svaga staten som vi riskerar den största ofriheten.

Att den opersonliga staten har blivit en sinnebild för grymhet och ondska i vår tid är begripligt när man tänker på att fler människor föll offer för sin egen regering än stupade i krig under 1900-talet. Detta enligt statsvetaren Rudolph J Rummels forskning om krig, politiska konflikter och politiska mord som 1997 redovisades på svenska av Per Ahlmark i "Det öppna såret". Totalt 170 miljoner människor miste livet under 1900-talet i det som Rummel kallar democid, uppsåttligt mord utfört av en stat. Närmare två miljoner dödades av demokratiska stater genom bland annat bombningar av civila mål och blockader. Övriga mördades av icke-demokratiska stater, främst kommunistiska stater (110 miljoner) och Nazityskland (21 miljoner), genom politisk terror, folkmord, svält eller tvångsarbete.

Det är mot denna historiska bakgrund också begripligt att många tongivande politiska teoretiker, både till höger och vänster, har ansett att frihet kan blomstra först om -staten är svag. Flera nya intressanta böcker redovisar dock en annan bild och tar staten (i vidare mening än bara -nationalstaten) i försvar. Rättshistorikern Mark S Weiner framhåller i boken "Klanvälde" (2013, svensk övers. 2015) att den opartiska statens uppkomst i västvärlden var en betydande landvinning som möjliggjorde att stamsamhället kunde ersättas med ett rättssamhälle. Utan statens -beskydd skulle vi snart återgå till ett tillstånd dominerat av hedersnormer, hämnd och privat rättsskipning.

Enligt hans synsätt är en stark stat en förutsättning för frihet. I den uppmärksammade boken "Den svarta jorden. Förintelsen som historia och varning" (2015, svensk övers. 2016) för historikern Timothy Snyder ett liknande resonemang, men i Förintelsens kontext. Han menar att vår bild av Förintelsen vilar på att en övermäktig stat och ett överdrivet byråkratiskt styre var förutsättningen och medlet för massmordet på Europas judar, men att denna bild är missvisande. Eftersom en stat förutsätter en rättsordning och ett rättssystem kunde Förintelsen verkställas först på territorier där statsmakten hade förstörts.

Både Weiner och Snyder menar alltså att staten är en väktare av civilisationens gränser. I ett uppmärksammat föredrag i Nederländerna förra året hävdade Snyder i linje med detta att staters sammanbrott var förutsättningen inte bara för Förintelsen 1941–45: "Huvud-linjen i forskningen är att etnisk rensning och folkmord inte är förknippat med förekomsten av en stark auktoritär stat. Vad som framför allt är förknippat med etnisk rensning och folkmord är statsförfall och kollapsade institutioner."

De viktigaste undantagen från denna regel, enligt Snyder, är Sovjetunionen, Kina och Pol Pots Kambodja – tre av de stater där flest människor mördats i democid under 1900-talet och som, främst genom att mer eller mindre urskillningslöst döda sin egen befolkning, har bidragit till att etablera den utbredda föreställningen om staten som förtryckande. Samtidigt ifrågasatte Snyder om dessa

undantag verkligen kan beskrivas som stater i konventionell mening och klassificerade dem därför som parti-stater "där den viktigaste relationen mellan individen och det politiska systemet inte är med staten i sig, utan med partiet". Det är en fruktbar infallsvinkel som skulle kunna nyansera samtidigt pessimistiska syn på staten.

Vad kännetecknar då en partistat?

Några svar finner vi i "Behemoth. The structure and practice of national socialism, 1933–1944", en utförlig och genomträngande analys av den tyska nationalsocialistiska staten författad i exil 1944 av den tysk-judiske statsvetaren Franz Neuman.

Även Nazityskland hör nämligen till Snyders exempel på partistater. Men eftersom det var en partistat som följde en annan ideologi än den kommunistiska, mördade nazisterna inte främst sin egna medborgare, utan andra staters befolkningar genom statsförstörelse. Bortsett från att judar vid Förintelsens tidpunkt utgjorde en försvinnande liten del av den tyska befolkningen ansåg nazisterna, med Adolf Hitlers ord i "Mein Kampf", att "all kultur beror på människan och inte tvärtom, och /.../ den människa som har skapat en viss kultur måste upprätthållas om kulturen skall kunna bevaras".

I den kommunistiska, materialistiska ideologin är det däremot de yttre faktorerna som bestämmer människans egenskaper. Därför finns det ingenting i kommunistiska staters världsbild som hindrar dem från att mörda stora delar av den egna befolkningen om den anses stå i vägen för idealsamhällets förverkligande.

Inte heller Neuman ansåg att Nazityskland var en stat i vanlig mening. Förvisso påstods inrättandet av en mer konventionell totalitär stat i Tyskland vara den nazistiska rörelsens mål när den kom till makten i januari 1933, men enligt Neuman tjänade -talet om den totalitära staten framför allt som retorik i nazisternas strävan att samla den politiska makten i egna händer. Försvagandet eller upplösningen av konkurrerande politiska institutioner, som den tyska riksdagen, kunde motiveras och försvaras med en totalitär statsfilosofi trots att nazisterna närde en stark motvilja mot staten som högsta makt.

Under Weimartiden avfärdade nationalsocialistiska teoretiker "den liberala staten" som en själlös administration och inte långt efter maktövertagandet i Tyskland förklarade partiideologen Alfred Rosenberg även den totalitära staten vara ett rent tekniskt instrument. Den nazistiska revolutionen skulle enligt Rosenberg inte föra - "den absoluta staten" vidare, utan upprätta en helt ny ordning i vilken staten inte längre är "en entitet i motsatsförhållande till folket och rörelsen /.../ en mekanisk apparat eller ett instrument för att dominera" utan "ett redskap för den nationalsocialistiska livsfilosofin".

Rosenbergs uttalande var i harmoni med vad Hitler själv hade skrivit i "Mein Kampf" om att målet för människans strävan inte är att underkasta sig stat och lag utan att bevara sin ras och att "människorätt bryter statlig rätt". När statens kärna väl hade stärkts på bekostnad av -andra maktbaser i samhället skulle den alltså enligt nazisterna underordnas det tyska folket som ras och fungera som dess tjänare, och de som skulle se till att det blev verklighet var nazistpartiet. Eller som Hitler -uttryckte det i ett tal till partikongressen i september 1934: "Staten är inte vår herre. Vi är statens herrar."

Denna nazistiska syn på staten skilde sig på avgörande sätt från till exempel den italienska fascismens. För de italienska fascisterna var staten överordnad allt, -inklusive partipolitiken, och betraktades som en dynamisk, levande organism. Fascistpartiet var bara en av flera institutioner inom staten. Enligt det nazistiska synsättet var tvärtom partiet, eller rörelsen, det dynamiska elementet som skulle besjåla och vägleda staten.

Därför skapades enligt Neuman ett tyskt politiskt system där partiets olika institutioner inte bara samverkade med den statliga förvaltningen utan också övertog centrala delar av dess verksamhet. Ett -exempel är att den tyska ordnings- och säkerhetspolisen underställdes SS, som var en partiorganisation undantagen från den ordinarie lagen, och att SS-ledaren Heinrich Himmler utsågs till polischef. På så sätt förlorade staten kontrollen över våldsmonopolet till nazistpartiet i en radikal maktförskjutning.

I boken "Om tyranni. Tjugo lärdomar från det tjugonde århundradet" (2017) skriver Snyder att när den offentliga polisen och paramilitära, politiska grupperingar legeras med varandra är slutet på staten nära; i Nazityskland politiserades hela rättsväsendet genom att även domare underställdes partipolitisk kontroll och SS gavs frihet att döma och -avrätta människor. Hitler, som var ledare för det enda tillåtna politiska partiet, blev den högste uttolkaren av lagen som ansågs vara samma sak som nationalsocialismens principer.

Neuman ger också fler exempel på hur den enskilde -individen i Nazityskland levde i en relation till det styrande partiet snarare än till staten eller någon annan social institution. Organisationer som i ett normalt samhälle utgör plattformar för olika former av mänsklig verksamhet, såsom fackföreningar, välgörenhets-organisationer, kulturella sammanslutningar och Kooperationer, var

i den nationalsocialistiska staten representanter för partiet. Enligt Neuman var syftet att skilja individen från sitt sociokulturella sammanhang. Till och med den traditionella familjen undergrävdes genom att den nationalsocialistiska staten med hänvisning till rasens "livsvilja" uppmuntrade utomäktenskapliga graviditeter, påpekar han.

I stället skulle individen masochistiskt underkasta sig -ledaren och sväljas av ett mass-samhälle utan några -andra strukturer än partiet.

Huruvida nazisterna lyckades med att skapa en fulländad partistat är dock tveksamt. Neuman skildrar -Nazityskland som en dragkamp mellan fyra olika aktörer: partiet, militären, monopolkapitalister och den -byråkratiska administrationen, som alla hade sina egna, parallella strukturer och institutioner. Ändå kan den nationalsocialistiska staten knappast beskrivas som en konventionell stat, utan bör betraktas som en partistat av det slag som Snyder beskriver. Med Nazityskland som exempel kan vi hitta fler gemensamma drag för partistater som också existerade i Sovjetunionen, Kina och Kambodja – som att upplösningen av den traditionella staten och byråkratin är en uttalad målsättning för det styrande partiet, att partiorganisationer tar över statliga kärnfunktioner och att partiet koloniserar civilsamhället. Först när dessa symptom på en partistat fram-träder, har vi anledning att på allvar frukta vår stat.

Johan Wennström